

STRANKA PRAVA U DALMACIJI POVODOM
100. OBLJETNICE OSNUTKA (1894.-1994.)

MARJAN DIKLIĆ
Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK: 329.12:949.75"19"
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 22. V. 1995.

U povodu stote obljetnice osnutka dalmatinske Stranke prava autor u prvom dijelu rada govori o pojavi prvih pravaških misli i nastanku prvih pravaških skupina, stavljajući naglasak na Prodanovu pravašku skupinu i njen vjersko-pravaški program iz godine 1884. U drugom dijelu raspravlja o ujedinjenju Prodanove, Trumbić-Supilove i Biankinijeve pravaške skupine, te o osnutku i organizaciji Stranke prava u Dalmaciji, do čega je došlo na Osnivačkoj konferenciji u Zadru godine 1894. U trećem i završnom dijelu govori se vrlo sažeto o razvoju i djelovanju dalmatinske Stranke prava i Čiste stranke prava od njihova osnutka pa do raspada Austro-Ugarske Monarhije godine 1918.

Iako se prve pravaške misli javljaju u Dalmaciji još krajem šezdesetih godina 19. stoljeća, o čemu nam najbolje svjedoče pismene veze između don Mihovila Pavlinovića i dr. Eugena Kvaternika,¹ pravaštvo u Dalmaciji u pravom smislu i prve dalmatinske pravaške skupine nastaju tek početkom osamdesetih godina, nakon snažnog buđenja hrvatske nacionalno-integracijske svijesti u minulom preporodnom razdoblju. Ono nastaje, s jedne strane, iz općeg nezadovoljstva s onovremenim društveno-gospodarskim i političkim prilikama, a s druge strane, javlja se kao logična reakcija na oportunističku politiku dalmatinskih narodnjaka, koji nikako nisu uspijevali bitnije popraviti teško stanje u gospodarstvu pokrajine niti pokrenuti ozbiljniju političku akciju za ujedinjenje s Hrvatskom. Ukratko: oportunitizam narodnjaka, gospodarska

1 O tome više vidi u pismima Eugena Kvaternika upućenim Mihovilu Pavlinoviću u: Ante PALAVRŠIĆ - Benedikt ZELIĆ, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, izdanje Historijskog arhiva Split, sv. 4, Split 1962, dok. br. 74, 81, 83, 85, 98, 113, str. 92-95, 101-106, 108-124, 126-128, 143-145, 159-165.

stagnacija, teritorijalna razjedinjenost, narastanje hrvatske nacionalne svijesti i sukob sa Srbima u redovima stare Narodne stranke, osobito o pitanju pripadnosti Bosne i Hercegovine, te njihovo uporno protivljenje ujedinjenju hrvatskih zemalja i izdvajanje u posebnu Srpsku stranku bili su, uz idejni utjecaj Ante Starčevića, Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića, oni elementi koji su najviše pogodovali pojavi dalmatinskog pravaštva, formiranju prvih dalmatinskih pravaških skupina i nastanku Stranke prava u Dalmaciji.²

I.

Prva dalmatinska pravaška skupina, nastala na misaonim temeljima klasičnog banovinskog pravaštva i Pavlinovićeve hrvatstva, javlja se u Dalmaciji početkom osamdesetih godina 19. stoljeća, točnije nastaje u Zadru i zadarskim Arbanasima godine 1883./84. oko mladog svećenika don Ive Prodana i njegova vjersko-pravaškog glasila *Katoličke Dalmacije*. Uz Prodana, koji je bio prvi pravi pravaš i širitelj pravaških misli u Dalmaciji, užu jezgru te skupine sačinjavali su još novinar Antun Dejan i trgovac Pavao Luči Relja.³ Oni u Zadru pokreću, tiskaju i izdaju godine 1883./84. prve dalmatinske čisto pravaške novine - *Stekliš* i *Pravaš*⁴ - a don Ivo Prodan na početku godine 1884. objavljuje svoj vjersko-pravaški program, koji je ujedno bio program *Katoličke Dalmacije* i program prvih dalmatinskih pravaša.⁵

Svoj program Prodan je podijelio u dva dijela. U prvom, vjerskom i nepromjenjivom dijelu - pod naslovom *Bog* - on raspravlja o Bogu i katoličkoj vjeri, a u drugom, političkom i promjenjivom dijelu - pod naslovom *Hrvatska* - govori o rješenju hrvatskog državnoga pitanja i stvaranju jedinstvene hrvatske države pod dinastijom Habsburgovaca. Bit toga programa, koji je imao za cilj da se na temelju hrvatskog državnoga prava dokaže pravo Hrvata na ujedinjenje, teritorijalnu cjelovitost i državnu samostalnost Hrvatske,

2 Marjan DILIĆ, Pojave pravaštva i nastanak Stranke prava u Dalmaciji, *Radovi Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* (dalje: *Radovi ZJAZUZd*), sv. 32, Zadar 1990, str. 5-7; ISTI, Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji, *Radovi ZJAZUZd*, sv. 31, str. 30, 31.

3 O Prodanovoj vjersko-pravaškoj skupini više vidi u već cit. radnji: M. DIKLJIĆ, Pojave pravaštva i nastanak Stranke prava..., str. 8-41.

4 Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Jadertina croatica. Bibliografija knjiga, časopisa i novina*, Zagreb 1954, str. 48, 49.

5 [Ivo PRODAN], Naš program, *Katolička Dalmacija*, god. XV/1884, od br. 1 do br. 8. O pravaštvu u Arbanasima vidi posebnu knjižicu: M. DIKLJIĆ, *Pravaštvo u zadarskim Arbanasima*, Zadar 1992, 77 str.

možemo najkraće svesti na: Boga i katoličku vjeru, hrvatstvo i Hrvatsku, katolicizam i dinastičnost, te državni trijalizam, a naslućivala se i puna državna samostalnost i suverenost Hrvatske. To su uglavnom bile i ostale temeljne značajke Prodanova vjersko-pravaškog programa, kojeg je on jedanaest godina poslije tiskao u svojim *Uspomenama* kao posebnu brošuru pod naslovom *Naš program*.⁶ Kao nadopunu i dalju razradu političkog dijela programa, Prodan u više nastavaka piše u *Katoličkoj Dalmaciji* godine 1884. o opsegu i državnim granicama ujedinjene Hrvatske, te pobliže raspravlja o Hrvatskoj u užem i Hrvatskoj u širem smislu, nastojeći sve to utemeljiti na hrvatskom povijesnom državnom pravu.⁷ Oko tog programa don Ivo Prodan, čovjek koji se prvi u Dalmaciji otvoreno izjasnio za pravaštvo i Stranku prava, uspio je okupiti tek manji dio dalmatinskog građanstva, inteligencije i mlađeg svećenstva, i to onaj dio koji je pretežito bio nezadovoljan s oportunističkom politikom i taktikom stare Narodne stranke.

Relativno usko Prodanovo pravaštvo nije odgovaralo mladoj dalmatinskoj buržoaziji i liberalnoj inteligenciji pa, razumljivo, nije moglo ni postati šira osnovica za okupljanje hrvatskih političkih snaga u borbi za ujedinjenje i samostalnost Hrvatske. Tim snagama odgovarale su mnogo više liberalne pravaške misli koje su se širile među dalmatinskom mladeži. Liberalno pravaštvo javlja se u Dalmaciji potkraj osamdesetih godina 19. stoljeća. Ono također nastaje pod snažnim utjecajem Starčevićeva i Kvaternikova pravaštva, ali na liberalnim temeljima dalmatinskog narodnjaka i njihove stranke, koja se tada radi nezamjeranja vladama u Beču i Zadru nije usuđivala ozbiljnije raspravljati o sjedinjenju, pa čak ni jače isticati hrvatsko ime. Sitnom dalmatinskom građanstvu i domoljubnoj inteligenciji, odgojenoj na slobodarskim tradicijama Narodne stranke u duhu liberalizma, mnogo više od uskog Prodanova pravaštva i njegovih vjersko-pravaških misli odgovarale su liberalne pravaške ideje oko kojih bi se puno brže, lakše i šire mogle okupiti sve hrvatske radikalne političke snage u borbi za ujedinjenje i oslobođenje hrvatskih zemalja i stvaranje, na temelju prirodnog i povijesnog hrvatskog državnoga prava, nacionalno i teritorijalno jedinstvene, samostalne i suverene

6 I. PRODAN, *Uspomene I. Naš program*, II. izdanje, Zadar 1895, 64 str. O tom programu više vidi u radnji: M. DIKLIĆ, Vjersko-politički program i stajalište lista *Katolička Dalmacija* (1870-1898.), *Zadarska smotra*, god. XLI/1992, br. 4-5, Zadar 1992, str. 7-28.

7 [I. PRODAN], Obseg ujedinjene Hrvatske, *Katolička Dalmacija*, god. XV/1884, od br. 9 do br. 14; ISTI, *Uspomene II. Obseg ujedinjene Hrvatske*, II. izdanje, Zadar 1895, str. 65-88.

države Hrvatske.⁸

Te nove i radikalne hrvatske političke snage, koje su težile za obnovom vlastite države u njezinim povijesnim okvirima, predvodili su u Dalmaciji dvojica mladih pravaša, splitski odvjetnik dr. Ante Trumbić i dubrovački novinar Frano Supilo. Njih dvojica su u zadnjim desetljećima 19. i na početku 20. stoljeća bili glavni pokretači i nositelji liberalnog pravaštva u Dalmaciji. Točnije, oni su stajali na čelu dosta brojne i politički vrlo utjecajne liberalne pravaške skupine, koja je nakon ujedinjenja u dalmatinsku Stranku prava postala još utjecajnija, te je na prijelazu stoljeća davala ton ukupnoj dalmatinskoj, a jedno vrijeme i cjelokupnoj hrvatskoj politici. Trumbić je postao pravaš još početkom osamdesetih godina za vrijeme studija prava u Zagrebu, a Supilo se s pravaštvom upoznao uglavnom sam preko novina i knjiga koje je proučavao i čitao.⁹ Važnu ulogu u populariziranju i širenju liberalnog pravaštva, osobito u južnoj Dalmaciji, imala je Supilova *Crvena Hrvatska*, liberalno pravaško glasilo koje je u borbi protiv prevlasti dubrovačkih Srba, autonomaša i Srba katolika počelo izlaziti godine 1891. u Dubrovniku.¹⁰ Okupljajući hrvatske političke snage u borbi protiv vladajućeg dualističkog režima, Trumbić i Supilo nastojali su hrvatsko pitanje najprije riješiti u okviru Habsburške Monarhije, naravno ako to bude moguće, a ako ne, onda su ga namjeravali riješiti izvan tog okvira, bilo samostalno, a bilo u savezu i uz pomoć drugih južnoslavenskih naroda na Balkanu. Dakle, ne zanemarujući krajnji cilj pravaške politike, oni su bili za postupno ili etapno rješavanje

8 O Trumbić-Supilovoj liberalnoj pravaškoj skupini više vidi u radnji: M. DIKLIĆ, *Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava...*, str. 41-72.

9 Isto, str. 41-72; A. [TRUMBIĆ], *Nekoliko autobiografskih bilježaka dra Ante Trumbića*, *Jadranski dnevnik*, god. V 1938, br. 270, str. 4, 5; Ivo PERIĆ, *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*, Split 1984, str. 19-59; Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić. Politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb 1986, str. 21-42; A. TRUMBIĆ, *Izabrani spisi*, izabrao i uredio Ivo Petrinović, Split 1986, str. 9-103; Širu bibliografiju o Trumbiću s popisom najnovijih radova vidi u radnji: I. PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić u jugoslavenskoj historiografiji, Život i djelo Ante Trumbića*, prilozi sa znanstvenog skupa, Zagreb 1991, str. 13-21.

10 M. DIKLIĆ, *Supilova »Crvena Hrvatska« (1891-1899)*, *Croatica Christiana Periodica*, časopis Instituta za crkvenu povijest Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, god. XV, br. 28, Zagreb 1991, str. 210-216; I. PERIĆ, *Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila*, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku*, sv. XVII, Dubrovnik 1979, str. 503-658; F. SUPILO, *Politički spisi. Članci/govori/pisma/memorandum*, priredio dr. Dragovan Šepić, Znanje Zagreb 1970, 574 str. Usp. još bar najnoviju studiju o Supilu: I. PETRINOVIĆ, *Politička misao Frana Supila*, Split 1988, str. 9-59 i d.

hrvatskoga državnog pitanja.¹¹

U prvoj polovici godine 1892. javlja se u Dalmaciji još jedna pravaška skupina koja izrasta iz redova stare Narodne stranke i njezinih unutrašnjih nesporazuma. Naime, dugotrajna neslaganja, trzavice i sukobi između Pavlinović-Biankinijeve radikalne i Klaić-Bulatove oportunističke struje u vodstvu Narodne hrvatske stranke doveli su godine 1892. do njezina rascjepa. U proljeće te godine za vrijeme zasjedanja Dalmatinskog sabora značajna skupina narodnjačkih zastupnika, koju su sačinjavali Juraj Biankini, Stjepan Buzolić, Kažimir Ljubić, Josip Paštović, Virgil Perić i Mate Šarić, koristeći kao povod negativan ishod glasovanja i čitankama za pučke škole, istupila je iz saoborskog Kluba Narodne hrvatske stranke i osnovala svoj Hrvatski klub. Tako se u Dalmaciji, pored stare Prodanove i nešto mlađe Trumbić-Supilove liberalne pravaške skupine, pojavila i treća pravaška skupina pod vodstvom don Jurja Biankinija, dugogodišnjeg urednika *Narodnog lista*, Pavlinovićeve učenika, štitićenika, suradnika i političkog sljedbenika u narodnoj stranci, te dugogodišnjeg zastupnika u Dalmatinskom saboru u Zadru i Carevinskom vijeću u Beču.¹²

Odbacujući narodnjački oportunizam i djelujući u skladu sa svojom *Uredbom rada*,¹³ Biankinijeva skupina postavljala je no dnevni red i jednog i drugog parlamenta krupna gospodarska i politička pitanja, pa i pitanje o sjedinjenju, od čega su najviše zazirali vladajući vrhovi u Monarhiji. Članovi Biankinijeva Hrvatskog kluba, iako su stalno surađivali i imali dobre odnose s dalmatinskim pravašima, dugo su oklijevali da im se pridruže, preko dvije godine, zbog toga što pravaši nisu prihvaćali postojeći sustav i državni okvir za rješavanje hrvatskog pitanja, a smetalo im je i staro veleizdajničko obilježje Stranke prava. I tek u lipnju godine 1894., kada je nakon polaganja kamena temeljca za Starčevićev dom na svepravaškoj skupštini u Zagrebu bio prihvaćen novi okvirski, pravaško-obzoraški, dualističko-trijalistički program, koji nije imao veze sa starim klasičnim Starčevićevim pravaštvom,

11 Više o tome u knjizi: Tereza GANZA-ARAS, *Politika »novog kursa« dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, str. 175-339.

12 *Narodni list*, god. XXXI/1892, br. 24, 30, 31, 36 i d. Raspravu o čitankama vidi u: *Brzopisna izvješća Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga* (dalje: *Brzopisna izvješća PSD*), zasjedanje XXVII/1892, str. 509-667. Opširnije o Hrvatskom klubu vidi u radnji: M. DIKLJIĆ, *Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava...*, str. 72-84.

13 *Znanstven aknjižnica Split* (dalje: ZKS), *Osobni arhivski fond* (Arhiv) Ante Trumbić, M. 410/8 (Uredba rada Hrvatskog Kluba).

Biankini je dao svečanu izjavu da njegov Hrvatski klub prihvaća taj program i pristupa Stranci prava. Time je bila uklonjena i posljednja prepreka za ujedinjenje svih pravaških skupina u Dalmaciji u jednu jedinstvenu Stranku prava.¹⁴

II.

Do ujedinjenja dalmatinskih pravaških skupina i osnutka jedinstvene Stranke prava u Dalmaciji došlo je na inicijativu članova Hrvatskog kluba, osobito njegova predsjednika Kažimira Ljubića. Osnivačka konferencija održana je u velikoj dvorani Hrvatskog sokola u Zadru 22. kolovoza godine 1894. U njezinu radu sudjelovalo je preko četrdeset najistaknutijih dalmatinskih pravaša i dvojica predstavnika banovinske Stranke prava, a raspravljalo se o osnutku dalmatinske Stranke prava i njezinoj privremenoj *Uredbi rada*, te o mogućnostima utemeljenja Hrvatskoga političkog društva u koje bi se mogli uključiti i oni Hrvati koji nisu članovi pravaške stranke. Radom Konferencije ravnao je Kažimir Ljubić, a rasprava je trajala dvanaest sati i završila se kasno noću usvajanjem »Privremene Uredbe rada Stranke prava u Dalmaciji«. Usvajanjem te *Uredbe*, zapravo, stvorena je jedinstvena Stranka prava u Dalmaciji u kojoj su se sada našle ujedinjene sve tri dalmatinske pravaške skupine.¹⁵

Na Osnivačku konferenciju dalmatinske Stranke prava bili su pozvani: iz Kotora dr. Ivo Giunio; iz Dubrovnika dr. Roko Mišetić, don Vice Medini i novinar Frano Supilo; iz Kune dr. Baldo Bibica; iz Kučišta kapetan Miho Bielić; iz Stona don Ante Liepopili; iz Korčule Rafo Arneri; iz Vele Luke dr. Marin Kunjašić; iz Zaostroga fra Mate Šimić; iz Selca Petar Didolić; iz Pučišća dr. Petar Baturić; iz Donjeg Humca don Petar Zlatar; iz Supetra dr. Ante Kolombis; iz Visa dr. Niko Marinković; iz Komiže don Ivo Bojanić; iz Staroga Grada dr. Petar Ružević; iz Jelse dr. Ante Dončević; iz Sinja dr. Ivan Marović; iz Splita dr. Juraj Buić, Vicko Katalinić, dr. Vicko Mihaljević, Marin Sabić, dr. Leonardo Tommaseo i dr. Ante Trumbić; iz Šibenika dr. Juraj Borović i Ante Zorić; iz Zatona don Vicko Juraj Škarpa; iz Gradaca kod Drniša fra Marko Čačić; iz Žmana don Šime Lukić; iz Velog Iža don

14 O tome je opširnije pisao pravaški tisak, osobito Biankinijev *Narodni list*, god. XXXIII/1894, od br. 48 do br. 62.

15 *Narodni list*, god. XXXIII/1894, br. 67, str. 3, br. 68, str. 1.

Dinko Brnetić; iz Raba Josip Bakota; iz Paga Juraj Crljenko; iz Nina don Pavao Zanki; iz Benkovca Nikola Dapar; iz Stankovaca fra Jure Samac; iz Arbanasa Pavao Luči Relja; iz Zadra don Ivo Prodan, don Niko Šimić, Petar Biankini i dr. Josip Paštrović; Neretvu, Makarsku, Vrgorac i Imotski zastupali su don Kažimir Ljubić, Mate Šarić i prof. Josip Virgil Perić; a kao predstavnici banovinske Stranke prava bili su nazočni Fran Folnegović i Eugen Kumičić.¹⁶

O ujedinjenju dalmatinskih pravaša i osnutku Stranke prava u Dalmaciji opširno je pisao onovremeni dalmatinski pravaški tisak, a ponajbolju ocjenu rada Konferencije dao je Juraj Biankini u *Narodnom listu*.¹⁷ On tvrdi da je usvajanjem *Uredbe rada* na Konferenciji u Zadru udaren čvrst temelj boljoj organizaciji Stranke prava u Dalmaciji, koja je tako postala »kompaktna« i potpuno složna vojska, spremna da stupi na teško političko poprište u borbi za Hrvatsku. Privremena *Uredba rada*, temeljni dokument usvojen na Osnivačkoj konferenciji u Zadru, ima dvanaest članaka, u kojima se ponajviše govori o ciljevima, djelovanju, organizaciji i zadacima novoosnovane stranke. U prva dva članka govori se o osnovnim ciljevima, a kao najvažnije ističe se da će dalmatinska Stranka prava na temelju novog pravaškoga programa »širiti u Dalmaciji hrvatsku misao, koja teži osobito za tim, da se uzkrсне država hrvatska cjelokupna, samostalna i jedinstvena po zemlji, narodu i jeziku, na temelju hrvatskog državnog prava i narodnog načela«.¹⁸

U drugim člancima *Uredbe* uglavnom se govori o ustroju i organizaciji stranke, o njenim rukovodećim organima i njihovim glavnim zadacima. Prema navedenoj *Uredbi rada*, najviši organ novoosnovane stranke, koji upravlja i ravna njenim radom između dviju skupština, bio je Središnji odbor sa sjedištem u Zadru. Zatim su bila predviđena tri okružna odbora: prvi za sjevernu Dalmaciju sa sjedištem u Šibeniku (ili Zadru) za bivše zadarsko okružje, drugi za srednju Dalmaciju sa sjedištem u Splitu za bivše splitsko okružje i treći za južnu Dalmaciju sa sjedištem u Dubrovniku za bivše

16 ZKS, Osobni arhivski fond (Arhiv) A. Trumbić, M. 410/43 i M. 431/35. (Imenik pozvanih na konferenciju...).

17 Primjerice vidi: *Narodni list*, god. XXXIII/1894, od br. 67 do br. 78; *Crvena Hrvatska*, god. IV/1894, br. 34, 36, 37; *Katolička Dalmacija*, god. XXV/1894, br. 63-64, 65-66 (Prilog listu); *Hrvatska kruna*, god. II/1894, br. 15.

18 M. DIKLIĆ, Jedan dokument o nastanku i organizaciji Stranke prava u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije u Zadru* (dalje: *Radovi ZHAZUZd*), sv. 35, Zadar 1993, str. 247.

dubrovačko i kotorsko okružje. Osim toga bilo je predviđeno da se u svakom mjestu, naravno gdje za to postoji interes, osnuju mjesni odbori ili imenuju bar pouzdanici Stranke prava. Središnji odbor stranke sačinjavali su svi izabrani pravaški zastupnici u Carevinskom vijeću i Dalmatinskom saboru i još po trojica članova iz svakog okružnog odbora. U načelu članove okružnih odbora biraju okružne skupštine, a mjesnih mjesne, međutim samo iznimno po pet članova u svaki okružni odbor imenovano je na Osnivačkoj konferenciji u Zadru da bi se lakše počelo s radom. Svaki odbor iz svog sastava bira predsjednika i tajnika i na svom području obavlja određene zadatke.¹⁹

Nakon uspješno obavljena posla na Konferenciji, na kojoj je došlo do ujedinjenja Prodanove, Biankinijeve i Trumbić-Supilove pravaške skupine u jedinstvenu Stranku prava, vodeći dalmatinski pravaši razišli su se svojim kućama sa zadatkom da zamišljenu stranačku organizaciju što prije provedu na terenu u pokrajini, a na to su ih tjerovali i skori izbori za zastupnike u Dalmatinski sabor. Najuspješniji u tome bio je mladi dubrovački pravaš Frano Supilo, koji je u južnoj Dalmaciji za vrlo kratko vrijeme stvorio takvu pravašku organizaciju da je ona služila kao primjer ostalima, unatoč činjenici što se u nju nisu mogli (smjeli) uključivati pravaši Boke kotorske. Supilo je najprije kako se vidi iz njegovih pisama upućenih Rafi Arneriju, načelniku Korčule, namjeravao formirati Okružni odbor za južnu Dalmaciju od 30 članova, po deset iz svakog političkog kotara, dakle Dubrovnika, Korčule i Kotora, ali je poslije od toga morao odustati zbog izvanrednih okolnosti u Boki.²⁰

Pojašnjavajući u jednom pismu dr. Rudiju Liniću kako je u praksi proveo prije zamišljenu stranačku organizaciju na jugu Dalmacije, Supilo doslovce kaže: »Evo kako sam ja to uradio: Južna Dalmacija ima 3 kotara politička: Korčulanski, Dubrovački i Koterski. Ja sam opredijelio za okružni odbor 30 članova, to jest, za svaki kotar po 10. Kotari se dijele na općine. Svakoj općini od ono 10 bilo je prama veličini i važnosti dodijeljeno po 1 ili 2 člana, a gdje su male općine tu su dvije imale 1 člana. [...] Prednost ovakvog

19 Isto, str. 243-251; ZBS, Osobni arhivski fond (Arhiv) A. Trumbić, M. 433/1 (*Prevremena Uredba rada »Stranke prava« u Dalmaciji*), str. 1-4.

20 Supilova pisma upućena Rafi Arneriju 26. VIII, 1. IX. i 11. XI. god. 1894. vidi u: Hamdija HAJDARHODŽIĆ, Rafo ARNERI, Hrvoje MOROVIĆ, Marija NEMEC, Korespondencija Frana Supila iz perioda 1891-1914 (dalje: Korespondencija Frana Supila...), *Arhivski vjesnik*, sv. 36, god. VI/1963, Zagreb 1963, dok. 6, 7, 8, str. 38-43.

postupanja uvidjet ćete sami, a ja ću Vam ih još bolje rastumačiti. Prije svega, pravaši iz Boke radi njihovih izvanrednih okolnosti, koje ja dobro poznajem nijesu htjeli u organizaciju, sasvim da su se s nama izjasnili solidarni. Tako je okružni odbor južne Dalmacije sastavljen od 20 članova.«²¹ Ti ljudi - među kojima ima liječnika, svećenika, odvjetnika, novinara, bilježnika, posjednika, trgovaca i drugih - kako piše Supilo, izborom u Okružni odbor od strane 250 dubrovačkih pravaša postali su »ovlašteni predstavnici i povjerenici« Stranke prava u južnoj Dalmaciji, te oni u njezino ime mogu slobodno raditi i odlučivati. A što se tiče dužine trajanja mandata, on smatra da bi bilo najbolje nove članove u okružne odbore birati svaki put nakon završenih saborskih izbora.²²

Prvu konstituirajuću sjednicu Okružnog odbora Stranke prava za južnu Dalmaciju Supilo je održao u uredništvu *Crvene Hrvatske* u Dubrovniku 14. prosinca godine 1894.²³ Na njoj je za predsjednika Okružnog odbora bio izabran liječnik dr. Roko Mišetić, ravnatelj dubrovačke bolnice, njegov zamjenik i ujedno tajnik Odbora, zadužen za dalju organizaciju stranke, bio je Frano Supilo. Tada su u Središnji odbor dalmatinske Stranke prava, uz Supila koji je već prije bio imenovan, izabrani još Rafo Arneri i Antun Liepopili, a bila je prihvaćena i posebna *Uredba* za bivše dubrovačko okružje.²⁴ Slično ustrojstvu i organizaciji Stranke prava u južnoj Dalmaciji, ali s manjim zakašnjenjem bila je provedena organizacija stranke u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, gdje su ključnu ulogu imali Prodan i Trumbić.²⁵

Tek nakon uspješno izvedene stranačke organizacije u cijeloj pokrajini, te osnivanja i formiranja okružnih i mjesnih odbora na terenu, bilo je moguće popuniti i organizirati Središnji odbor Stranke prava u Dalmaciji. Taj odbor konstituiran je u potpunosti sredinom siječnja godine 1895. za vrijeme održavanja Dalmatinskog sabora u Zadru, u kojem su pravaši imali tada šestoricu svojih zastupnika.²⁶ Prvi Središnji odbor dalmatinske Stranke prava

21 F. Supilo - R. Liniću, Dubrovnik, 19. II. (?), H. HAJDARHODŽIĆ, R. ARNERI, H. MOROVIĆ, M. NEMEC, Korespondencija Frana Supila..., dok. 4, str. 37, 38.

22 Isto, str. 37, 38.

23 F. Supilo - F. Folnegoviću, Dubrovnik, 17. XI. 1894, H. HAJDARHODŽIĆ, R. ARNERI, H. MOROVIĆ, M. NEMEC, Korespondencija Frana Supila..., dok. 11, str. 46.

24 F. Supilo - R. Arneriju, Dubrovnik, 23. XI. 1894. i F. Supilo - Roku Arneriju, za oca mu Rafa, Dubrovnik, 23. XII. 1894, H. HAJDARHODŽIĆ, R. ARNERI, H. MOROVIĆ, M. NEMEC, Korespondencija Frana Supila..., dok. 10, str. 46. i dok. 12, str. 47, 48.

25 ZKS, Osobni arhivski fond (Arhiv) A. Trumbić, M. 423/8a, M. 423/8b, M. 433/6, M. 433/8; *Katolička Dalmacija*, god. XXVI 1895, br. 15, str. 4.

činili su: Kažimir Ljubić, Juraj Biankini, Ivo Prodan, Ante Trumbić, Frano Supilo, Rafo Arneri, Antun Liepopili, Virgil Perić, Roko Mišetić, Nikola Dapar, Josip Paštrović, Ivo Marović, Petar Ružević, Mate Šarić, Vicko Skarpa i Dragutin Tomić. Za prvog predsjednika Središnjeg odbora Stranke prava u Dalmaciji bio je izabran stari i gotovo slijepi Kažimir Ljubić, dopredsjednik je bio Nikola Dapar, a tajnik dr. Josip Paštrović.²⁷

Konstituiranjem Središnjeg odbora i izborom njegovih čelnika, predsjednika, dopredsjednika i tajnika, bio je uglavnom dovršen proces ustrojstva i organizacije Stranke prava u Dalmaciji. Krajem 19. stoljeća bila je to najmlađa, ali i najbolje organizirana dalmatinska politička stranka, koja je već od sredine devedesetih godina mogla s punom snagom stupiti u teške političke borbe. Svoju snagu pokazala je ona još u procesu svog organiziranja krajem godine 1894., kada je u naknadno raspisanim izborima za jedno mjesto u Dalmatinski sabor, u kuriji vanjskih općina u izborništvu Hvar-Vis-Brač, pobijedio njezin kandidat dr. Roko Mišetić. To je bio prvi veći politički uspjeh novoustrojene dalmatinske Stranke prava i, ujedno, prvi pravi izbor jednog pravaša u Dalmatinski sabor, u kojem je, doduše, već bilo nekoliko pravaša (članovi Biankinijeva Hrvatskog kluba), ali su oni prethodno bili izabrani kao kandidati Narodne hrvatske stranke, a ne Stranke prava.²⁸

III.

Budući da se stara narodna hrvatska stranka potkraj 19. i na početku 20. stoljeća nalazila gotovo u rasulu, a dalmatinski pravaši u najvećem usponu, moglo se očekivati da će Stranka prava preuzeti ne samo političko vodstvo hrvatskog pučanstva u pokrajini, nego da će postati i većinska stranka u Dalmatinskom saboru, ali do toga nije došlo. Evo nekih osnovnih pokazatelja koji na svoj način govore o snazi pravaštva u Dalmaciji do početka prvog svjetskog rata. Na primjer od 88 općina, koliko ih je na prijelazu stoljeća bilo u pokrajini, pravaši su nakon općinskih izbora godine 1899. imali većinu u

26 *Prilog Narodnom listu*, god. XXXIV/1895, br. 5.

27 F. Supilo - R. Arneriju, Dubrovnik, 8. III. 1895. (vidi tekst okružnice Središnjeg odbora upućen Okružnom odboru u Dubrovnik), H. HAJDARHODŽIĆ, R. ARNERI, H. MOROVIĆ, M. NEMEC, Korespondencija Frana Supila..., dok. 16, str. 49, 50.

28 *Crvena Hrvatska*, god. IV/1894, br. 48, str. 1; *Katolička Dalmacija*, god. XXV/1894, br. 72, str. 2; *Narodni list*, god. XXXIII/1894, br. 97, str. 2; F. Supilo - R. Arneriju, Dubrovnik, 23. XI. 1894., H. HAJDARHODŽIĆ, R. ARNERI, H. MOROVIĆ, M. NEMEC, Korespondencija Frana Supila..., dok. 10, str. 46.

16, a zajedno s narodnjacima u još 21 općini, što znači da su imali prevlast u gotovo 37 dalmatinskih općina. Na izborima za Dalmatinski sabor Stranka prava osvaja godine 1895. tri mandata, godine 1901. pravaši osvajaju 11 mandata (9 Stranka prava i 2 Čista stranka prava), a godine 1908. šest i u naknadnim izborima još 2 mandata. Dakle, svoj najveći izborni uspjeh dalmatinski pravaši postižu godine 1901., kada su osvojili ukupno 11 mandata u Dalmatinskom saboru. Na izborima za Carevinsko vijeće u Beču, od mogućih 11 mandata, koliko ih se tada biralo u Dalmaciji, pravaši su godine 1897. osvojili tri, godine 1900. također tri, godine 1906. dva, a godine 1911. četiri mandata.²⁹ Taj uspjeh sigurno bi bio znatno veći da sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća u redovima banovinske Stranke prava nije došlo do rascjepa na Čistu stranku prava ili frankovce (nazvane tako po Josipu Franku) i maticu Stranke prava ili domovinaše (nazvane tako po listu *Hrvatska domovina*), što se negativno odrazilo i na razvoj pravaštva u Dalmaciji.

Prema rascjepu u banovinskoj Stranci prava, do kojega je došlo pod pritiskom »modernog« pravaštva u listopadu godine 1895., dalmatinski pravaši su, osudivši ga, zauzeli neutralno stajalište.³⁰ Oni su na taj način željeli očuvati jedinstvo u vlastitim stranačkim redovima i ujedno izvršiti pritisak na frankovce i domovinaše u Banskoj Hrvatskoj da se ponovno udruže u jedinstvenu Stranku prava, ali sve je bilo uzalud. Iako su se dalmatinski pravaši na skupštinama svoje stranke zalagali za nemiješanje i neutralnost, među njima je od prvog trenutka razdora bilo različitih mišljenja, sporova i neslaganja u svezi s rascjepom u banovinskoj Stranci prava. Primjerice, splitski Okružni odbor i Ante Trumbić zalagali su se za strogu neutralnost, Supilo je bio skloniji domovinašima, a don Ivo Prodan frankovcima i njihovoj Čistoj stranci prava.³¹

29 M. DIKLIĆ, Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvog svjetskog rata, radnja u rukopisu, str. 70; I. PERIĆ, *Dalmatinski sabor 1861-1912. (1918.) god.*, Zadar 1978, str. 62; Rene LOVRENCIĆ, Geneza politike »novog kursa«, Zagreb 1972, str. 132, 133. Vidi i *Brzopisna izvješća PSD* od godine 1883. do godine 1912, posebice poglavlja na kraju svakog *Izvješća* pod naslovom: »Dalmatinsko zemaljsko zastupstvo« ili »Dalmatinsko pokrajinsko zastupstvo«.

30 Više o tome vidi u radnji: Julije GRABOVAC, Dalmatinski pravaši prema oportunitizmu »modernog pravaštva« i raskolu u banovinskoj Stranci prava, *Radovi*, 7, Pedagoška akademija - Split, Split 1965, str. 5-17, a o rascjepu u banovinskoj Stranci prava: Mirjana GROSS, Geneza Frankove stranke, *Historijski zbornik*, god. XVII/1964, str. 1-83.

31 M. DIKLIĆ, Prva konferencija »Starčevićanaca« u Dalmaciji, *Radovi ZHAZUZd*, 34, Zadar 1992, str. 181-185.

Nezadovoljan neutralnim stajalištem i sveukupnim držanjem dalmatinskih pravaša prema nastalom razdoru, Prodan sa svojom skupinom izaziva rascjep u mladoj dalmatinskoj Stranci prava i, nakon posebne Konferencije dalmatinskih »starčevićanaca«, održane u Arbanasima kod Zadra 19. listopada godine 1898., organizira Čistu stranku prava u Dalmaciji, koja je pod njegovim vodstvom samostalno djelovala do godine 1906.³² U isto vrijeme matica dalmatinske Stranke prava, na čelu s Trumbićem, Supilom, Biankinijem i Smodlakom, nastavlja dalje svojim uspješnim radom. Ona potkraj 19. i na početku 20. stoljeća preuzima političku inicijativu u pokrajini, pokreće politiku »novog kursa« i sasvim se približava dalmatinskim narodnjacima. U proljeće godine 1905. dolazi do ujedinjenja dalmatinske Stranke prava i stare narodne hrvatske stranke u Hrvatsku stranku, koja zadržava političko prvenstvo u pokrajini i većinu u Dalmatinskom saboru sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije.³³ Dalmatinski »čisti« pravaši oko Prodana bili su protiv »fuzije« pravaša i narodnjaka u jednu stranku; oni su također bili protiv novog programa Hrvatske stranke, te protiv Riječke i Zadarske rezolucije, jer nisu vjerovali u konački uspjeh takve politike.³⁴

Nakon što je pronikao u bit frankovštine Prodan napušta politiku Josipa Franka i na pravaškoj skupštini u Dubrovniku, održanoj 12. svibnja godine 1906., ponovno ujedinjuje sve pravaške skupine u Dalmaciji u jedinstvenu Stranku prava.³⁵ Na skupštini je izabran Središnji odbor u koji su ušli: don Ivo Prodan, dr. Ivan Majstrovic, Josip Bakota, dr. Petar Baturic, don Ante Banic, don Ivo Bojanic, Franjo Budak, Vladimir Kulić, Gjuro Rašica i dr. Mihovil Skvrce. Predsjednik Središnjeg odbora, a to znači i cjelokupne dalmatinske Stranke prava, bio je Ivo Prodan, dopredsjednik Ivan Majstrovic, tajnik Mihovil Skvrce i rizničar Vladimir Kulić.³⁶ Ta nova i reorganizirana dalmatinska Stranka prava, iz koje se uoči prvog svjetskog rata izdvaja manja skupina šibenskih pravaša oko dr. Mate Drinkovića, pod vodstvom don Ive Prodana ulazi ljeti godine 1911. u hrvatsku svepravašku organizaciju, koju

32 Isto, str. 186-194; *Hrvatska kruna*, god. VI/1898, od br. 18 do br. 23; *Konferencija starčevićanaca na 19 listopada 1898 u Arbanasima*, Zadar 1898, 44 str.

33 T. GANZA-ARAS, *Politika »novog kursa« dalmatinskih pravaša...*, str. 277-282. Program nove stranke vidi u posebnoj brošuri: *Program Hrvatske stranke u Dalmaciji*, Zadar 1905.

34 T. GANZA-ARAS, *Politika »novog kursa« dalmatinskih pravaša...*, str. 283-285.

35 *Izviješće o skupštini stranke prava dne 12 svibnja 1906 u Dubrovniku*, Zadar 1906, 106 str.

36 Isto, str. 60-61, 105, 12.

je vodio dr. Mile Starčević, i prestaje postojati, kao i druge pravaške stranke, potkraj godine 1918.³⁷

Marjan Diklić: THE PARTY OF RIGHT IN DALMATIA IN THE OCCASION OF THE CENTENARY OF THE FOUNDING (1894-1994)

S u m m a r y

At the beginning of the paper the author discusses first Party of Right thoughts and the occurrence of first Party of Right groups putting an accent on Prodan's group and its 1884 religious and party program. In the second part of the paper the author treats the integration of Prodan's, Trumbić and Supilo's and Biankini's groups, and the organization of The Party of Right in Dalmatia at the inaugural conference in Zadar in 1894. In the third and last part the author speaks very consisely of the development and activities of Dalmatian Party of Right as well as the Pure Party of Right from their beginnings to the fall of Austro-Hungarian Monarchy in 1918.

37 Više o šibenskom pravaštvu vidi u radnji: M. GROSS, Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči prvog svjetskog rata, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 1, Zagreb 1975, str. 259-285; ISTA, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, str. 406-409.